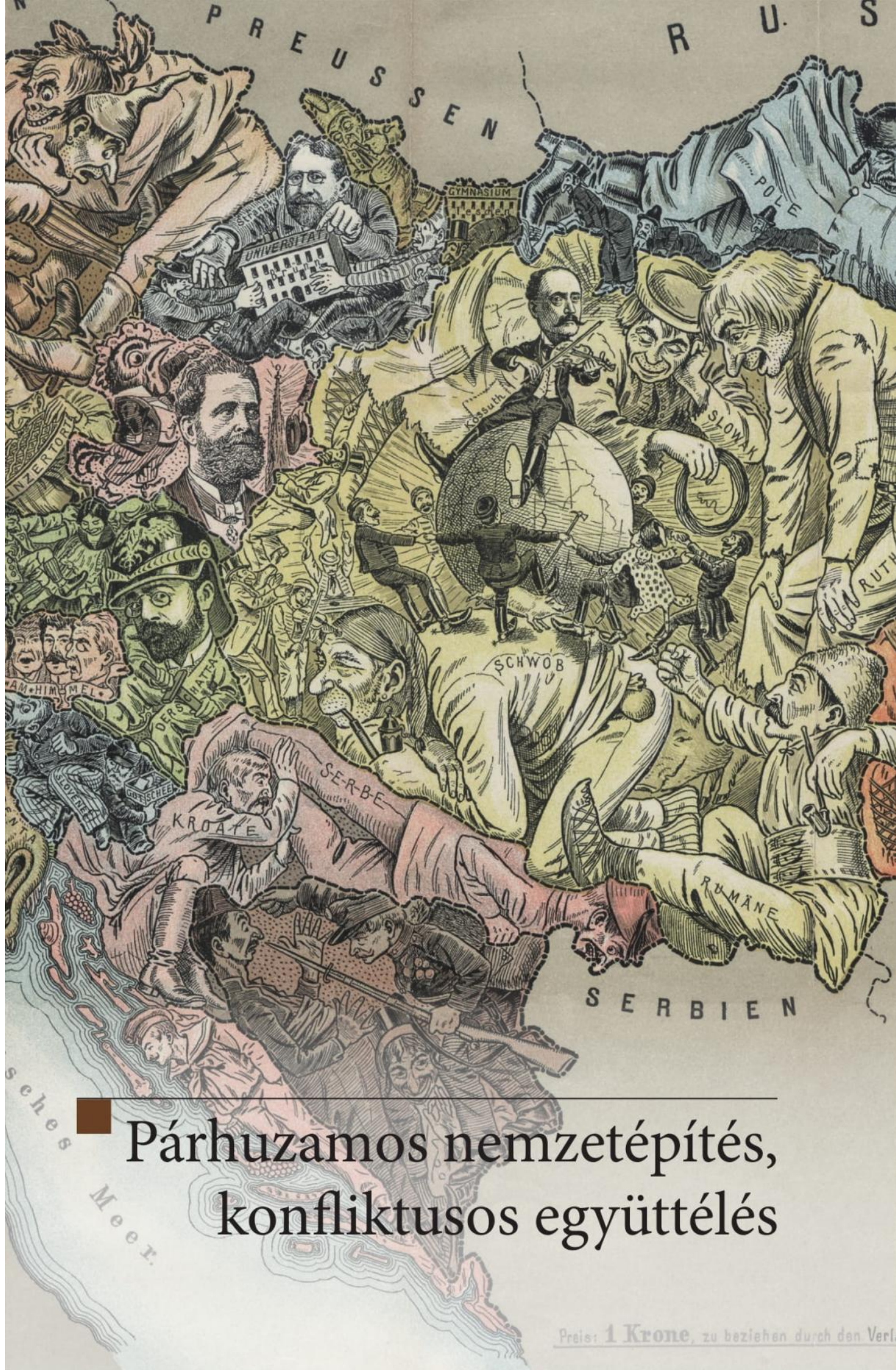

Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés

Preis: 1 Krone, zu beziehen durch den Verl.

A kötet szerzői

ÁBRAHÁM BARNA
BATAKOVIĆ, DUŠAN T.
CORNWALL, MARK
EVANS, ROBERT
GYÁNI GÁBOR

HERMANN RÓBERT
MICHELA, MIROSLAV
MISKOLCZY AMBRUS
MITROVITS MIKLÓS
NAGY MARIANN

SCHEER, TAMARA
SEEWANN, GERHARD
ŠKVARNA, DUŠAN
SZARKA LÁSZLÓ
VÖRÖS LÁSZLÓ

© Szerzők, 2017

© Országgyűlés Hivatala, 2017

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

A kiadásért felel: Such György

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjai keretében készült.

Igazgató: Bellavics István

Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora: Németh Csaba

A kötet elkészítésében közreműködött az MTA BTK Történettudományi Intézete

„Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháborúban” (K 1130004) NKFP (OTKA) program kutatócsoportja.

Az egyes tanulmányokat angol, cseh, német, szerb és szlovák nyelvből fordította: EDIMART

Lektorálta: Fedinec Csilla

Szöveggondozás, névmutató: Fedor Sára

Műszaki szerkesztő, tördelő: Kurucz Dóra

Térképek: Nagy Béla

Képszerkesztő: Csengel-Plank Ibolya, Kucséber Ervin

A borítón: *Humoros politikai térkép az Osztrák–Magyar Monarchiáról*

a Kikeriki című osztrák élclapban, 1906 (Országos Széchényi Könyvtár)

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felélős vezető: György Géza vezérigazgató

ISBN 978-615-5674-19-8

ISSN 2046-4876

TARTALOM

■ A KÖZÉP-EURÓPAI NEMZETÉPÍTÉS PÁRHUZAMAI

- 9 Gyáni Gábor: TRANSZNACIONÁLIS TÖRTÉNELEM,
BIRODALMI MŰLT
- 19 Robert Evans: KÖZÉP-EURÓPA NYELVI ÉS KULTURÁLIS
DIVERZITÁSA: VALÓSÁG ÉS KONSTRUKCIÓ
- 37 Miskolczi Ambrus: NEMZETI, NEMZETISÉGI MÍTOSZOK
ÉS PROGRAMOK MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZADBAN.
FRANCIA, MAGYAR, ROMÁN PÁRHUZAMOK

■ POLGÁRI EGYENJOGÚSÁG, NEMZETI SZABADSÁG

- 63 Hermann Róbert: NEMZETÉPÍTÉS ÉS ÁLLAMKONCEPCIÓK
MAGYARORSZÁGON A REFORMKORBAN ÉS 1848–49-BEN
- 85 Dušan Škvarna: 1848–49 A SZLOVÁK TÖRTÉNETÍRÁSBAN
ÉS KULTURÁLIS EMLÉKEZETBEN
- 115 Gerhard Seewann: CENTRALIZMUS ÉS FÖDERALIZMUS
BÉCS ÉS A MAGYAR POLITIKAI ELIT NEMZETISÉGI
POLITIKÁJÁBAN (1848–1867)

■ A SOKNEMZETISÉGŰ BIRODALOM ÉS A POLIGLOTT MAGYAR NEMZETÁLLAM

- 139 Nagy Mariann: KÖZÖS HAZA VAGY MAGYAR ORSZÁG?
A SOKNEMZETISÉGŰ ORSZÁG REALITÁSAI ÉS MÍTOSZAI

- 159 Vörös László: „VESZEDELMEK PÁNSZLÁVOK.” A MAGYAR
URALKODÓ ELIT KÉPE A SZLOVÁK MOZGALOMRÓL
A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN
- 193 Tamara Scheer: FIGYELMEN KÍVÜL HAGYOTT
KIEGYEZÉS? AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
DILEMMÁJA A KÖZÖS HADSEREG EZREDNYELVEINEK
TÚKRÉBEN
- 207 Ábrahám Barna: UNIÓTÓL UNIÓIG. ERDÉLY A ROMÁN
NEMZET- ÉS ÁLLAMÉPÍTÉSBEN 1867–1918 KÖZÖTT
- 231 Dušan T. Bataković: SZERBIA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN
- 255 Mitrovits Miklós: „HADD TUDJA A LENGYELSÉG,
HOGY TŐLÜNK MIT VÁRHAT...” A LENGYELKÉRDÉS
A MAGYAR ELITEK GONDOLKODÁSÁBAN, 1914–1918

■ A VERSAILLES-I BÉKERENDSZER
NEMZETÁLLAMAI

- 277 Szarka László: KISEBBSÉGPOLITIKAI ALTERNATÍVÁK
KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN 1918–1938 KÖZÖTT
- 305 Miroslav Michela: CIRILL ÉS METÓD KULTUSZA
A CSEHSZLOVÁK NEMZETÁLLAM KIÉPÍTÉSÉBEN,
1918–1938
- 327 Mark Cornwall: ROBERT WILLIAM SETON-WATSON
ÉS A KÉSEI HABSBURG BIRODALOM NEMZETÉPÍTÉSI
KÍSÉRLETEI
- 351 A kötet szerzői
- 357 A kötetben előforduló külföldi települések mai írásformája
- 359 Névmutató

A KÖZÉP-EURÓPAI
NEMZETÉPÍTÉS
PÁRHUZAMAI

Gyáni Gábor

TRANSZNACIONÁLIS TÖRTÉNELEM, BIRODALMI MÚLT

Ferenc József hintója kigördül a bécsi Hofburg kapuján
(Ernst Graner festménye, 1912, Dorotheum)

Hogyan beszélhető el, és el kell-e beszélni egyáltalán napjaink nemzetállamainak múltbeli birodalmi történelmét? Két, egymástól szögesen eltérő alternatív történetírás létezik e tekintetben. Az egyik a birodalomtörténet műfaját kultiválja, amelynek Nyugaton a Brit Birodalom, Közép-Európában a Habsburg Birodalom (1867 után az Osztrák–Magyar Monarchia), Keleten pedig a cári Orosz Birodalom története képezi közelebbi tárgyát. S milyen történetírás felel meg vajon a modern kori birodalmak múltjának? Ez azért fontos kérdés, mert a hivatásszerű modern történetírás a lehető legszorosabb szellemi és intézményi kapcsolatokat ápol a nemzetállamokkal: a modern történeti tudat éppenséggel a nemzeti történeti elbeszélések keretében, azok nyomán artikulálható.¹

Némi megszorítással lehet csupán beszélni a nemzeti, az országtörténeti elbeszélésekkel egyenrangúként elismert birodalomtörténeti mesterelbeszélésről. A 19. század végén a brit és a cári orosz birodalmak vonatkozásában akadt ugyan rá példa: Robert Seeley (1834–1895) és Vaszilij Kljucsevszkij (1841–1911) munkássága érdemel ezzel kapcsolatban figyelmet.² Érdekes, hogy a két historikus vonatkozó munkája egyaránt az „előadások” címet viseli, mert iskolai (egyetemi) használatra is szánták őket szerzőik. Ezekben Seeley és Kljucsevszkij arra tett kísérletet, hogy az angol és az orosz nemzeti történelmet birodalmi történetként tálalja az olvasóknak és a diákoknak.

TÖRTÉNETI KÁNONOK

A szüntelen területi hódítások államtörténeti históriáját előadó szerzők egyike sem szakított azonban az akkor megkérdőjelezhetetlen nemzeti történeti kánonnal. Éppúgy szigorúan területi kiterjedésben képelték el a szóban

1. Anthony D. SMITH: *A nacionalizmus és a történeszek*. In: *Nacionalizmuselméletek*. Szöveggyűjtemény. Szerk. KÁNTOR Zoltán. Budapest, 2004, Rejtjel Kiadó, 21–44.; Stephan BERGER – Christoph CONRAD: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Basingstoke, 2015, Palgrave MacMillan.
2. John Robert SEELEY: *The Expansion of England: Two Courses of Lectures*. London, 1883, MacMillan; Vasily KLYUCHEVSKY: *A History of Russia*. Vol. 1. (Trans. C. J. HOGARTH.) London, 1911, J. M. Dent.

forgó (nemzeti) birodalmak időbeli alakulását, mint ahogy a nemzeti történetírások is ezt teszik, amikor historizálják a nemzeti közösségek múltját. Ráadásul a birodalmaknak a múlt kódébe vesző eredetét – a nemzeti történeteszekhez hasonlóan – szintűgy szoros szálakkal hozzákötötték az etnikai eredet fogalmához. Mivel azonban a birodalmak fölöttébb keverték etnikai (nyelvi, kulturális, vallási stb.) tekintetben, Seeley és Kljucsevszkij a „nemzeti misszió” feladatával ruházták fel a birodalomépítő eliteket, hogy így adjanak „természetes” magyarázatot a nemzeti birodalmak történelmi létjogosultságára. A nemzet és a birodalom ilyenformán szimbiotikus kapcsolatba került egymással, ami azzal a járulékos eredménnyel járt, hogy könnyen homályba lehetett borítani a nyers erőszak, vagyis az állami hódításon nyugvó gyarmatosítás tényleges birodalomteremtő szerepét.

Ez a történelmi vízió az imperializmust elkendőző, azt megindokoló ideológiai, szellemi fegyverré lett a kezükben, amely a nemzetállam történelmi legitimitását alátámasztó történelmi érvrendszert vette igénybe a birodalomteremtés eszközei igazolásához.³ Nyikolaj Konrad orosz-szovjet történész esete is jó bizonyíték arra nézve, hogy mennyire átható a nemzeteszme historiográfiai irányító szerepe. Az az orientalista (japanológus, sinológus) Konrad, aki nem nemzeti, hanem kifejezetten civilizációs szemléleti alapon közelített a történelemhez, maga sem volt rest kijelenteni: „Nem véletlen, hogy a nyelvi egységet tartjuk a nemzet – vagyis az emberiség által eddig elért egységes társadalmi organizmus legmagasabb foka – egyik legfontosabb attribútumának.”⁴ Miközben máshol elismerte, hogy a nemzeti „monászszerűség létezik, de nem adott egyszer s mindenkorra [...]: változik a történelem folyamán, vagyis mélyen történelmi jelenség”⁵

Talán nem a pusztán véletlen műve, hogy a Habsburg Birodalommal (az Osztrák–Magyar Monarchiával) kapcsolatban akkoriban nem jött, nem jöhetett létre egy, a fentire emlékeztető történelmi tudat és történetírás. Ennek minden bizonnyal az a fő oka, hogy a Habsburg Birodalom nem úgy alakult ki, mint a Brit vagy az Orosz Birodalom. Tőlük eltérően korábban többnyire szuverén, dinasztikus államok formájában megszervezett területek fokozatos bekebelezésével vált egyre terebélyesebbé; és a birodalom ezen alkotóelemei, a nemzeti ébredés korában éledező saját nacionalizmu-

3. A munkák értékeléséhez vö. Andrew MYCOCK – Marina LOKOUTOVA: *Nation, State and Empire: The Historiography of 'High Imperialism' in the British and Russian Empires*. In: *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Eds. Stefan BERGER – Chris LORENZ. Basingstoke, 2010, Palgrave MacMillan, 233–258.

4. Nyikolaj KONRAD: *A történelem értelméről*. (Ford. KIRÁLY Zsuzsa.) In: *Uő: A történelem értelméről. Válogatott tanulmányok a Zapad i Vosztok c. tanulmánykötetből*. Budapest, 1977, Magvető, 102.

5. Uo. 21.

sukra is támaszkodva, később sikerrel állhattak ellen a birodalom történelmi igazolási kísérleteinek, amire elszórtan akadt azért próbálkozás a Habsburgok részéről is.⁶ Ráadásul a birodalom magja („Auszttria”) sem tette (könnyen) lehetővé, hogy nemzetállamként historizálják a múltját, mivel a 20. század előtt mindig híján volt az önálló történelmi létezéshez megkívánt fontos ismérveknek.

BIRODALMI ÉS NEMZETI NARRATÍVÁK

Mi lehetett (volna) a Párizs környéki békékkel létrehozott „modern” Auszttria történelmi előzménye a középkorban és a kora újkorban? Az vajon, amit az Auszttriai-ház (a Habsburg-ház) története fémjelez?⁷ Netán annak a két tartománynak (Alsó- és Felső-Auszttria) a múltja feleltethető meg neki, amelyek a mai Auszttriának is szerves részei? Esetleg a Habsburg Birodalom története foglalhatná magába az ország különálló, saját történelmét?⁸ Az utóbbi, tegyük hozzá, eleve szóba sem jöhetett, hiszen a birodalom időben folyton változó földrajzi határai és az időnként hozzá tartozó népek páratlan sokfélesége drasztikusan eltért attól, ami a mai nemzetállami Auszttria sajátja e tekintetben. Már ezért sem jöhetett komolyan szóba a 19. században „Auszttria” nemzeti történelmének – a korabeli európai nacionalista historiográfiai minták szerinti – történeti elgondolása. Így viszonylag későn, csak azt követően, hogy 1918. november 12-én kikiáltották az Osztrák Köztársaságot, születhetett meg külön Auszttriára nézve is a nemzeti történeti narratíva. Ám továbbra is komoly gondok forrása, amivel minden osztrák mesterelbeszélés szerzőjének azóta mindig szembe kell néznie, hogy mennyiben (és mikortól) nemzetiesíthető (osztrákosítható) a Habsburg Birodalom története.⁹

6. SZENTESI Edit: *Birodalmi patriotizmus. Történelemszemlélet, történetírás, történeti publicisztika és történeti témák ábrázolása az Osztrák Császárságban 1828-ig*. In: *Történelem – kép. Szemelve nyek múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk. Mikó Árpád – SINKÓ Katalin. Budapest, 2000, Magyar Nemzeti Galéria, 73–91.; Peter URBANITSCH: *Pluralist Myth and Nationalist Realities: The Dynastic Myth of the Habsburg Monarchy – a Futile Exercise in the Creation of Identity?* *Austrian History Yearbook XXXV*. 2004, 101–141.
7. Az ennek megfelelő történeti elbeszélésre példa: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Budapest, 1978, Gondolat. (2. kiadás.)
8. Vö. Deák Istvánnak a Steven Beller Auszttria-történetéről szóló bírálatával. DEÁK István: *New Synthesis Has Strong Second Half*. *Austrian Studies Newsletter*, Spring 2008, 14.
9. Hugo HANTSCH: *Die Geschichte Österreichs*. Bd. 1. Graz, 1937, Styria; Bd. 2. Graz, 1947, Styria; Erich ZÖLLNER: *Auszttria története*. Budapest, 1998, Osiris; Karl VOCELKA: *Auszttria története*. Budapest, 2006, Corvina; Steven BELLER: *A Concise History of Austria*. New York, 2008, Cambridge University Press.

Mindezen kínzó dilemmákat rendre elkerüli a birodalomtörténet-írás műfajában mozgó történetírás, amely – ritka kivételekkel – olyan historikusok produktuma, akik nem a Habsburgok által valamikor uralt népek nemzetállami örököseit képviselik a tudomány szűkebb világában. Többnyire angol és amerikai szerzők kezéből kerülnek ki a Habsburg Birodalom történetét átfogó módon feldolgozó legismertebb munkák, amelyeknek a szerzőire (A. J. P. Taylor, Robert A. Kann, C. A. Macartney, R. J. Evans és újabban Pieter M. Judson) nem feltétlenül hatnak a Habsburg-történet által érintett nemzeti történetírások (nacionalista) elfogultságai.¹⁰

Egyedüli kivételként az Osztrák Tudományos Akadémia grandiózus vállalkozása, a *Habsburgermonarchie 1848–1918* említhető ebben a tekintetben. Ez ma az egyetlen olyan historiográfiai törekvés térségünkben, amely úgy ambicionálja a birodalmi múlt részletes feltárását, hogy ehhez a munkához a (birodalmi) történelemben közvetlenül érdekelt népek nemzeti történetírását képviselő historikusokat veszi – szerzőként – igénybe. A tizenkettődik dupla kötettel 2018-ban végéhez érő birodalomtörténeti szintézis szerzői és szerkesztői (a könyvsorozat első hét kötetének szerkesztője Helmut Rumpler és Peter Urbanitsch, a VII–XII. kötetek szerkesztője pedig Helmut Rumpler) arra keresnek választ a tematikus kötetekben, hogy miként hangolható össze a birodalomtörténet és az egyes nemzeti történetek egymást többnyire kizáró szemléletmódja. Néhány ritka kivételtől eltekintve senki nem vizsgálta meg azonban eddig, milyen tényleges eredményre vezetett a *Habsburgermonarchie 1848–1918* ezen üdvös célkitűzése.¹¹

A másik kínálózó opció a birodalom felbomlása után olykor szinte a semmiből újonnan keletkezett, nemegyszer azonban a Habsburg Birodalomba való betagozódásuk előtt is már önálló dinasztikus királyságként létező „nemzetállamok” önálló történeti elbeszélése. A birodalomba hajdan betagozódó népek és nemzetek történetírása szükségképpen az utóbbi utat járja, és ez okból szinte ismeretlen náluk a birodalomtörténeti műfaj művelése. A nemzeti történetírások közömbösek, ha nem éppen ellenségesek a birodalmi történelem fogalma iránt, ami bár érthető, mégis komoly

10. Robert A. KANN: *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*. Berkeley, 1974, California University Press; C. A. MACARTNEY: *The Habsburg Monarchy 1790–1918*. London, 1969, Weidenfeld and Nicholson; Robert John Weston EVANS: *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1770*. New York, 1985, Oxford University Press; Alan John Percivale TAYLOR: *A Habsburg Monarchia 1809–1918*. Budapest, 2011, Scolar; Pieter M. JUDSON: *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, 2015, Harvard University Press.

11. Lásd például a VIII–X. kötetek átfogó recenzióját, amely a sorozat koncepcionális kérdéseit és hozadékát is vizsgálta. Wolfram SIEMANN: *Habsburg, Deutschland und Mitteleuropa im langen XIX. Jahrhundert*. Sehepunkte. Rezensionen für Geschichtswissenschaften, 2011/5. <http://www.sehepunkte.de/2011/05/11838.html#fn1> (2017-07-12).

károkkal jár a történelem tárgyyszerű megközelítésére nézve. Mi indokolja a nemzeti látószög kizárólagos érvényesítését akkor, midőn a 20. század során modern nemzetté (nemzetállammá) alakuló nép – múltja rövidebb vagy inkább hosszabb időszakában – a Habsburg Birodalom részeként, abba integrálódva élte a maga külön életét? Pedig rendszerint ez az optika az irányadó a birodalom nemzeti örököseit képviselő történetírások mai és közelmúltbeli művelői számára.

Megannyi példáját találjuk annak, milyen könnyű kézzel írják a magyar történészek a kora újkor és a modern kor első világháborút megelőző időszakának magyar (magyarországi) történelmét úgy, hogy abból szinte ki sem hámozható: az ország akkoriban egy birodalmi állam kötelékében és nem szuverén államként (legfeljebb részállamként) állt fenn.¹² A mai nemzetállamok történetének illetően nacionalizálása, ami ugyanakkor általános gyakorlatnak számít, minden további nélkül kiradírozza a (nemzeti) történeti képből a tegnapi és a tegnapelőtti, mérvadó birodalmi múltat; s történik mindez annak ellenére, hogy a Habsburgok állama több évszázadon át egybefogta a Kárpát-medencében élő népek szinte mindegyikét. A birodalmi múltat nemzetiesítő effajta megközelítés a történetírói historizmus klasszikus elveit is felrúgja, amikor nemzeti teleologikus tartalommal tölti meg a közeli és a távoli múlt birodalom által formált történelmét. A nacionalista, legalábbis a nemzeti történetiszemlélet éltetői nagyvonalúan elsiklanak a Leopold von Ranke által feltűnő hévvel pártolt azon historista meggyőződés mellett, amely azt követeli a történésztől, hogy önnön időbeliségében, saját történelmi kontextusában rekonstruálja és tegye elbeszélhetővé a mindenkori múltat.¹³

A TRANSZNACIONÁLIS SZEMLELET ÜDVÖSSÉGE

A globalizáció mai tapasztalatai újult erővel megerősítik azt, ami persze enélkül is jól tudható, hogy a nemzeti historiográfiák súlyosan tévednek, amikor részben vagy teljes mértékben felejtésre ítélik a birodalmi múlt közös emlékét. Hogyan lehet – a historizmus szellemét követve – hitelesen szólni például az 1867-es kiegyezésről, ha a fejlemény történetét egyes-egyedül ma-

12. Beszédes kivétel újabban PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Birodalom a 16. században*. Budapest, 2010, MTA Történettudományi Intézet.

13. Leopold von RANKE: *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*. Leipzig–Berlin, 1824, Reimer. Lásd a mű bevezetőjének V–VII. oldalán a Ranke által kifejtett történeti arspoeticát. <https://download.digitale-sammlungen.de/pdf/1499945099bsb10716982.pdf> (2017-07-12).

gyar történelmi eseményként tálalja a történész, mint teszi (és tette a múltban szinte mindig) a legtöbb magyar (magyarországi) historikus?¹⁴ Sehogy. Idetartozik továbbá, hogy mennyire magától értetődő természetességgel szuszakolják bele az utódállamok történészei a saját állami léttel sem a közeli, sem a távolabbi múltban nem rendelkező népeik „nemzeti” történelmét egy lineárisan megszerkesztett országtörténeti elbeszélés Prokrusztész-ágyába, holott ez a múlt semmiképp sem „így volt”. Ezen a módon járnak el a Habsburg Birodalom, a későbbi Osztrák–Magyar Monarchia egyes szláv ajkú népei, midőn a Nagy Háború eredményeként modern nemzetállammá válva azon nyomban hozzáfognak történelmük könyörtelen nemzetiesítéséhez.

Adva van tehát egyrészt a birodalomtörténet-írás, amely vajmi keveset hasznosít a nemzeti történetírások tudáskészletéből és szempontrendszeréből; és adva van másrészt a nemzeti történetírások tág, sőt egyre táguló köre, amely kizárólag csak azzal foglalatoskodik, hogy önkényesen kiszakítsa eredeti, hajdanvolt birodalmi összefüggéséből az olykor még csak nem is megragadható, legfeljebb egynémely elemében azonosítható nemzeti történelmi elbeszéléseket. Mi lehet a követendő megoldás ebben a nem éppen kielégítő helyzetben? Az összefoglalóan transznacionálisnak nevezett történetírói beállítottság, az új történészi szemléletmód és témaválasztás kínál ezúttal kecsegtető lehetőségeket arra nézve, hogy egyszer végre kijussunk ebből a gondolati zsákutcából.

Mit kell vajon érteni transznacionális Habsburg-historiográfián? Már most is létezik ilyesfajta történetírás, még ha ma nem is éri el azt a szintet, ahová a korábban taglalt két történetírói műfaj eddig jutott. Az *Austrian History Yearbook* utolsó másfél-két évtizedének a köteteit lapozgatva feltűnik, hogy az évkönyv szerkesztői épp egy ilyen történetírói diskurzus művelése céljából tartják fenn a *Forum* rovatot. Olyan témák kapnak itt rendszeresen hangot, amelyek az „*entangled*”, a „*crossing*” és hasonló jelzőkkel illetett, egyszóval az összehasonlító történetírás eredményeinek a közreadásához teremtenek páratlan lehetőséget. Ennek során egyebek közt a Habsburg-hadsereg, a kelet-közép-európai modernizmusok, a multietnikus-multikulturális város, a kora újkori török veszély vagy az „*indifference to nationhood*” (a nemzeti közömbösség) címen megszólaltatott témákat vitatják meg a szerzők. A közölt tanulmányokban az a közös, hogy nem szü-

14. GALÁNTAI József: *Az 1867-es kiegyezés*. Budapest, 1967, Kossuth; HANÁK Péter: *1867 – európai térben és időben*. (Vál., s. a. r. és bev. SOMOGYI Éva.) Budapest, 2001, História – MTA TTI. Kivétel SOMOGYI Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. A közös minisztertanács, 1867–1906*. Budapest, 1996, História – MTA TTI.

ken nemzeti és nem is tisztán csak birodalmi léptékben közelítik meg az adott problémát, és akkor sem ehhez tartják magukat, amikor az államépítés stratégiáinak szentelik a figyelmüket, mely kérdés opcionálisan vagy birodalmi, vagy nemzeti értelmezési keretben szokott fölmerülni.

A javasolt történeti megközelítés pozitív példaként hadd utaljak egy frissen megjelent tanulmánykötetre, melynek egyik szerkesztője, Mark Cornwall a kötethez írt bevezető írásában kifejti: a történész kitüntetett feladata felkutatni és elbeszélni, hogy miért válhatott a hosszú időn át közös birodalmi történelmi múlt valamivel később – az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően – az utódállamok népeit és nemzeteit mélyen megosztó emlékképpé. A fejlemény történetírói magyarázata – Cornwall szerint – azt követeli a történésztől, hogy a maguk helyén, az akkor és ott érvényes történeti kontextusba illesztve írja le és magyarázza meg az etnikai önértékesítés, valamint az állami szuverenitás kivívását célzó hajdani erőfeszítéseket.¹⁵ Hamisíthatlanul transznacionális történetírói feladatként kínálja magát az ennek a kérdésnek szentelt Habsburg-történet megalkotása. Nem vihető ugyanakkor sikerre ez a vállalkozás, ha megmaradunk a birodalom valamely magaslati pontjáról széttekintő birodalomtörténetírás platformján. S akkor sem járunk sokkal jobban, ha a részben valós, részben csupán vélt nemzeti történelem partikuláris látószögét erőltetjük rá erre a múltra.

Ez a fajta történetírás a többoldalú összefonódások („*entanglements*”), átvételek („*transfers*”) és kereszteződések („*crossings*”) felderítésére irányul. Nem csupán egy adott nemzeti (etnikai, kisebbségi) közösség és a birodalmi központ közötti kapcsolatra igyekszik tehát ez a történetírás fényt vetni, hanem az egyes alközpontok (a Magyar Királyság, korábban a regionális, a megyei magyar hatalmi alközpont) és a hatalmi jogosítványok nélküli etnikai csoportok közötti kölcsönhatásokat is megpróbálja megvilágítani. A hatalmi és uralmi hierarchia eltérő szintjein egyaránt érvényesülő kooperáció és versengés, együttműködés és ellenségeskedés birodalmon belüli története tehát központi elemei a mai transznacionális Habsburg-történetírásnak.

15. Mark CORNWALL: *A Conflicted and Divided Habsburg Memory*. In: *Sacrifice and Rebirth. The Legacy of the Last Habsburg War*. Ed. Mark CORNWALL – John Paul NEWMAN. New York, 2016, Berghahn, 10.

A mai világban sokan helyeselik a sokféleséget, sokszínűséget, vagyis a „diverzitást”. Gyakran szerepel politikai célkitűzésként. Mi a helyzet azzal a nyelvi és kulturális sokféleséggel, amely a történelmi Közép-Európához kötődik, s annak egy jellegadó sajátossága? Az alábbiakban – főleg Magyarországra nézve – röviden szemügyre veszek kortársi véleményeket a nyelvi-kulturális sokszínűségről. Három személy véleményét vizsgálom a 19. század elejéről, közepéről és végéről, akik – némileg eltérő okokból – jelképesen támogatták az etnikai diverzitást. A kérdés mögött mélyebb probléma húzódik meg, mert az efféle diverzitásszemlélet mindig javarészt kultúrafüggő képződmény. Ezért azon kell eltűnődnünk, hogy a korabeli megfigyelők a ma-guk módján miért és hogyan érzékelték Közép-Európa társadalmi külön-bözőségeit.

A DIVERZITÁS FOGALMA

Divatos a diverzitás. Egy feltűnő példa a biodiverzitás. A fogalmat Thomas Lovejoy amerikai biológus találta ki az 1980-as években.¹ Most már létezik a neurodiverzitás is (azaz a különböző neurológiai állapotok egyenértékűsége), meg sok más hasonló. Méghozzá érénynek számít. Az UNESCO által 2001-ben használt megfogalmazás szerint: „A kulturális sokszínűség gazdag és változatos világot teremt, amely bővíti a választási lehetőségeket, és gyarapítja az emberi képességeket és értékeket, és ezáltal a közösségek, népek és nemzetek fenntartható fejlődésének mozgatórugója.”² Jelen tárgykörünkhöz közelebb áll az Európai Parlament és az Európai Tanács 2000. június 8-i közös nyilatkozata: „Európa összes nyelvei mind szóbeli, mind

1. 1980-ban Thomas E. Lovejoy amerikai természetvédelmi biológus, a Világbank természetvédelmi elnöki tanácsadója a biológiai sokféleség (*biological diversity*) kifejezést használta először. A rövidebb biodiverzitás (*biodiversity*) fogalom első használata 1986-ban Edward O. Wilson amerikai biológus-rovarkutató nevéhez fűződik. A két szerző legfontosabb könyve: Thomas E. LOVEJOY – Lee HANNAH: *Climate change and Biodiversity*. New Haven – London, 2005, Yale University Press; Edward O. WILSON: *On Human Nature*. London, 1995, Penguin Books.
2. Egyezmény a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról. http://www.unesco.hu/site/documents/a_sokszinuseg_egyezmeny.pdf (2017-09-02).

A 19. század közepére Kelet- és Közép-Európában a nemzetépítő nacionalizmus vált az egyik legmeghatározóbb eszmévé. A soknemzetiségű birodalmakban az „uralkodó” és az „elnyomott” népek számára egyaránt a saját jövőképük vált fontossá, a dinasztikus–birodalmi felfogás pedig fokozatosan háttérbe szorult. A nyelvileg egységesült, területileg körülhatárolt, kulturális, gazdasági és politikai intézményekben is formálódó közösségek nemzeti társadalmakká váltak, és követelték a helyüket Európa politikai térképén. A térség népei távoli korok mítoszaira, sok száz éves történelmi előzményekre, a nyelvi különállásra, kulturális értékekre és hagyományokra hivatkoztak, amikor a nacionalizmus hosszúra nyúlt évszázadában megfogalmazták saját nemzeti és állami programjaikat.

A 2016. november 18-án a Főrendiházi ülésteremben megtartott konferencia célja ennek a jelenségnek az összehasonlító történeti elemzése volt. A tudományos ülés előadói Dušan Škvarna, Gerhard Seewann, Hermann Róbert, Mark Cornwall, Miroslav Michela, Miskolc Ambros, Nagy Mariann, Robert Evans, Szarka László, Tamara Scheer és Vörös László voltak. Előadásaik szerkesztett változatait kötetünkben Ábrahám Barna, Dušan T. Batković, Gyáni Gábor és Mitrovits Miklós tanulmányai egészítik ki. A konferencia fővédnöke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt.

ISBN 978 615 5674 19 8

